

BENEDICT ANDERSON'IN TÜRKİYE İZDÜŞÜMÜ

SELİM DERİNGİL

Sosyal bilimler ve tarih dünyasının önemli isimlerinden Benedict Anderson 13 Aralık 2015'te 79 yaşında vefat etti. Ömrü boyunca emperyalizm ve kolonyalizmin karşısında duran Anderson, milliyetçilik, milli kimlik, vatandaşlık, aidiyet gibi konuları ele alan literatürün temel kavramlarından biri haline gelen "hayali cemaatler" in yaratıcısı ve İngiltere'de 1960'larda oluşan "Yeni Sol" akımının başlıca teorisyenlerindendi.

Sosyal bilimler ve tarih alanında en önemli simalardan biri olan Benedict Anderson, 26 Ağustos 1936'da Çin'in Kunming kentinde doğdu. İngiliz son dönem kolonyal elitlerinin klasik eğitim güzergâhını izleyen Anderson, Eton Lisesi ve Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. Elit geçmişine karşın genç yaşta Marksist bir dünya görüşünü benimsedi. Siyasi görüşlerinin şekillenmesinde, 1956 Suez Krizi sırasında İngiltere ve Fransa'nın Mısır'ı işgal etme girişimi etkin oldu ve Anderson antiemperyalist ve antikolonyalist duruşunu ömrü boyunca korudu. İngiltere'de 1960'larda oluşan Yeni Sol (*New Left*) akımının başlıca teorisyenlerindendi.

Anderson, Cornell Üniversitesi'nde sosyal antropoloji öğrenimi gördü ve Endonezya üzerine çalışarak doktora aldı. Daha doktora öğrencisi iken Endonezyalı diktatör Suharto'yu amansızca eleştiren yazıları yüzünden Endonezya'ya girişi yasaklandı. Eleştirel yazıları özellikle rejim karşıtı Endonezyalı aktivistler arasında yoğun ilgi gördü. Güney Asya dillerinden Endonezya dili, Javaca, Thai ve Filipinler'in Tagalog diline tamamen hâkimdi.

En ünlü eseri olan *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin*

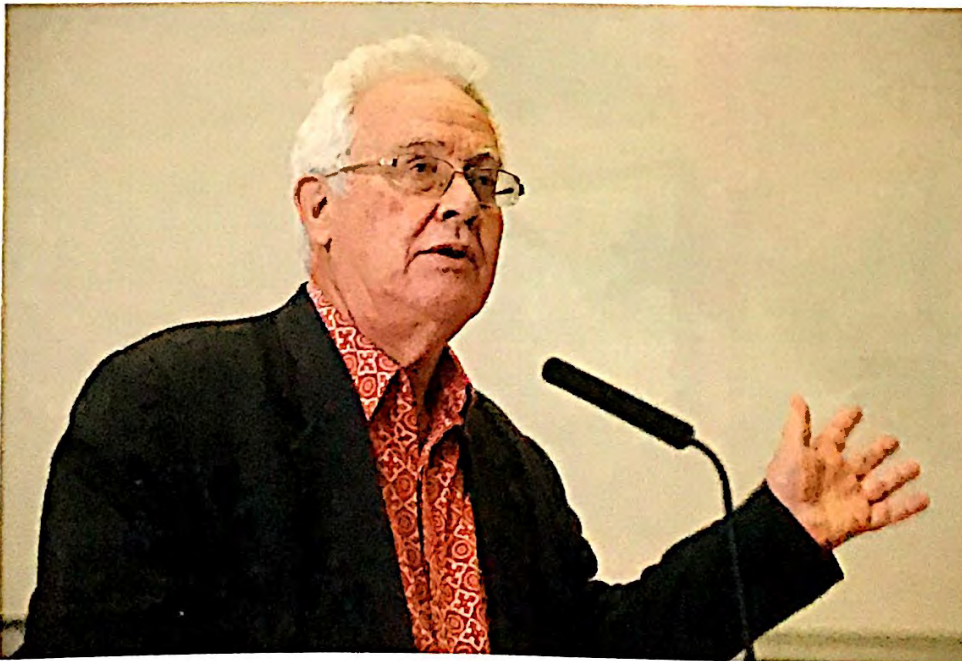
Kökenleri ve Yayılması başlığıyla ve İskender Savaşır'ın harika çevirisiyle Türkçeye kazandırıldı.' Savaşır, Türkiye'de çok nadir görülen bir işe imza attı; Anderson'ın kıvrak ve kıvılcımlı İngilizcesini aynen yakalayarak (hatta yer yer dipnot hatalarını düzelterek) halen bir kaynak eser olan metni oluşturdu. (Bu yazıdaki tüm alıntılar Savaşır'ın çevirisindedir.)

Anderson'a göre, Marksist teorinin en önemli eksiği milliyetçiliği yeterince çözümleyemeyişidir: "Milliyetçiliğin Marksist teori için rahatsızlık verici bir anomali olduğunu ve tam bu yüzden hesaba katılmaktan çok hasır altı edildiğini söylemek daha doğru olur."²

BENEDICT ANDERSON'IN ESERLERİYLE TANIŞMA

Benedict Anderson ve eserlerinin bu satırların yazarı için çok özel bir yeri vardır. Boğaziçi Üniversitesi'nde 1979 yılından itibaren ilk ders vermeye başladığım yıllarda Türkiye sol çevreleri feodalizm, Asya tipi üretim tarzı, feodalizmden kapitalizme geçiş gibi konuları hararetle tartışıyordu. Milliyetçilik ve onun ne olduğu konusu bu tartışmalara epeyce gecikmeli olarak eklendi. Herkes milliyetçiliğin kötü bir şey olduğunu "biliyordu" ama nesnenin tabiatı hakkında teorik tartışmadan çok varsayımlarla hareket ediliyordu. Boğaziçi Üniversitesi'nde

Benedict
Anderson
(1936-2015).



en keyif alarak verdiğim dersler, bu yıllardaki HIST 311 *Feudalism* (Feodalizm) ve HIST 411 *Nationalism and Imperialism* (Milliyetçilik ve Emperyalizm) dersleridir. Bu derslerin temel metinlerinden biri de *Hayali Cemaatler* olmuştur. Milliyetçilik ve ulus-devletin insanoğlu üzerindeki olağanüstü etkisinin tahlilini yaparken Anderson'ın şu satırlarını kim unutabilir: "İnsanın —genellikle kendi seçmediği— ülkesi uğruna ölmesi, İşçi Partisi, Amerikan Tıp Derneği ya da Uluslararası Af Örgütü uğruna ölmesinin rekabet edemeyeceği bir ahlaki görkem taşır."³

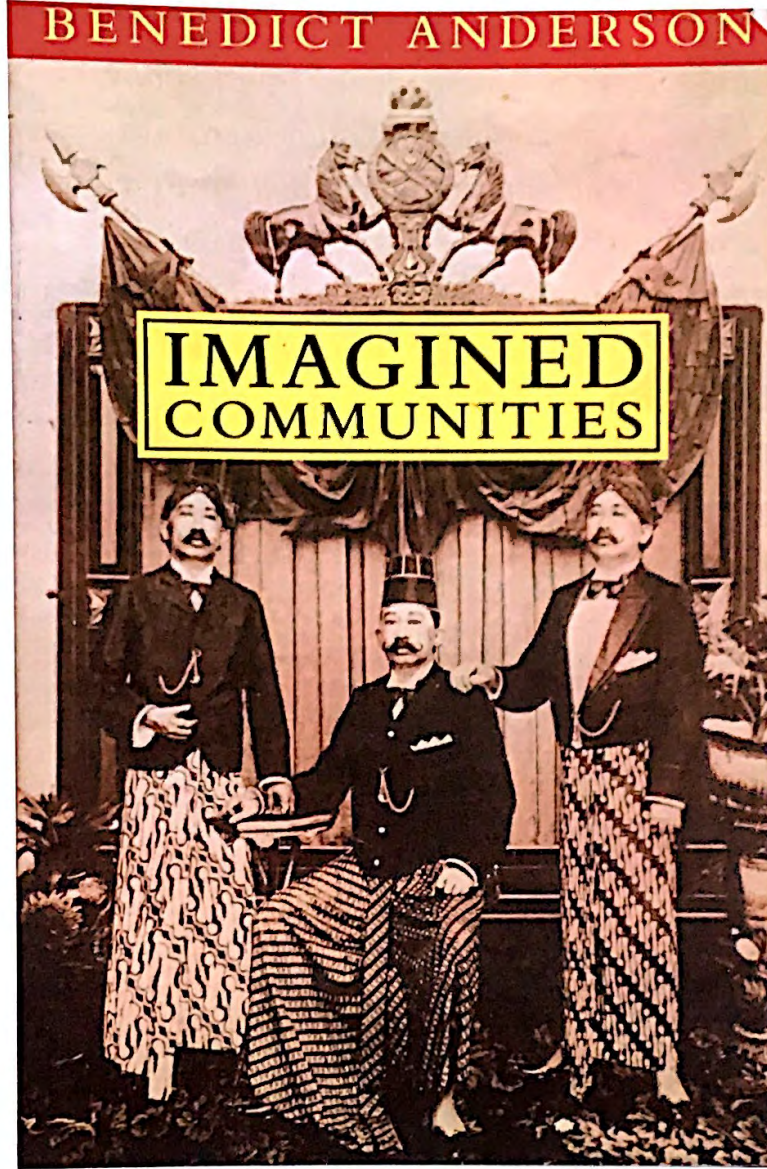
"Hayali cemaatler" kavramı, milliyetçilik, milli kimlik, vatandaşlık, aidiyet gibi konuları ele alan literatürde —artık alıntı işaretleri içine alınmayacak kadar— herkesin ne olduğunu bildiğinin varsayıldığı bir ana kavram halini aldı. Hatta kitabının en son baskısına (2006) yazdığı önsözde Anderson, "hayali cemaatler" in olur olmaz yerlerde sıradan bir terim olarak kullanılmasına tepkisini şu sözlerle dile getirir: "Sıradanlığın vampirleri şimdiye kadar ondan emilecek bütün kanı emdi."

Ancak Anderson'ın asıl metnini burada hatırlamakta yarar var: "O halde, antropolojik bir ruhla, ulus hakkında şu tanımları öneriyorum: Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur; kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir." Ulusun hayal edilmişliğinin üç ana eksenidir: *hayal* edilmiştir, *sınırlı* olarak hayal edilmiştir ve *egemen* olarak hayal edilmiştir.⁴

Anderson'ın ulusu, "hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder."⁵ Buna ilaveten, "Ulus *sınırlı* olarak hayal edilir, çünkü belki bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı esnek de olsa sınırları vardır."⁶

Bu bağlamda insanın aklına ister istemez Türkiye faşistlerinin "Bütün dünya Türk olsun!" sloganı geliyor. Bu muhteremlerin hayali cemaati Anderson'inkini bir hayli aşıyor anlaşılabilir. Gerçekten de Türkiye toplumu Anderson'ın düşüncelerinin bir tür "uygulama laboratuvarı" olarak görülebilir ve biz de derslerde hep onu

Dünya Savaşı sırasında Almanlığı çağrıştıran Hannover adını bırakıp Windsor adını aldılar) olduklarını "keşfetmeleri" olmuştur. Böylelikle milliyetçilik akımları tarafından tehdit edilen çokuluslu imparatorluklar bizzat milliyetçiliğin ideolojik silahlarını devşirerek, bu silahları onlara karşı kullanma yoluna gittiler. Ancak



Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra ve New York: Verso, 1983.

vurguladık. Hayali cemaatin "Orada bir köy var uzakta, görmesek de gitmesek de o köy bizim köyümüz" den daha güzel bir ifadesi olabilir mi? (Sevgili eski öğrencim Gül İnanc'a bu paralelliğe derste dikkat çektiği için teşekkür ederim.)

Anderson'ın bir diğer önemli kavramsallaştırması ise 19. yüzyılda eski dünya hanedanlarından Romanovların Rus, Hohenzollern'lerin Alman, Hannover'lerin İngiliz (sonra Birinci

bu hanedanların "ulusal kimliklere doğru yavaş yavaş yönünde belirgin bir eğilim"lerinin bulunması aynı zamanda tehlikeli bir taktik de olabiliyordu. Ara kademeleri (siyasi parti, parlamento, nazırlar vs.) aradan çıkarıp halkla doğrudan bir karizmatik ilişki kurmayı hedefleyerek, "Kaiser II. Wilhelm kendisine 'ı no'lu Alman' rolünü biçtiğinde, kendisinin kendisiyle aynı türden bir sürü içinden biri olduğunu, işlevinin temsili olduğunu ve dolayısıyla ilkece Alman yoldaş-

larına ihanet edebileceğini örtük olarak teslim etmiş oluyordu."⁸ Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrasında Alman hanedanı çöktü ve Wilhelm savaş suçlusunu ilan edildi.

Benzer bir biçimde, kendini "1 no'lu Osmanlı/Türk" haline getiren II. Abdülhamid'e hal' fetvasını okuyan

Avrupa'da oluşan "kapitalist yayıncılık" olgusunu tartışmasıdır. Matbaa teknolojisinin yaygınlaşmasıyla bir ticari meta haline gelen kitap kendi piyasasını yaratırken, Latince giderek yerini "idari halk dilleri"⁹ olan İngilizce, Almanca, Fransızca ve daha sonra Macarca, Lehçe, Rumence ve Yunanca gibi mahalli dillere bıraktı.

"Hayali cemaatler" kavramı, milliyetçilik, milli kimlik, vatandaşlık, aidiyet gibi konuları ele alan literatürde herkesin ne olduğunu bildiğinin varsayıldığı bir ana kavram halini aldı. Hatta kitabının en son baskısına yazdığı önsözde Anderson, "hayali cemaatler" in olur olmaz yerlerde sıradan bir terim olarak kullanılmasına tepkisini şu sözlerle dile getirir: "Sıradanlığın vampirleri şimdiye kadar ondan emilecek bütün kanı emdi."



heyet "Millet seni hal' etti" demiştir. Vahideddin'in İngiliz savaş gemisiyle kaçtığı haberi Ankara'da TBMM'de duyurulduğunda bazı (ulemadan) mebuslar Mustafa Kemal'e çıkmış, "Paşa! Paşa! Sana söyledik, bu herif böyle bir şey edecek dedik" demişlerdir. Zira Osmanlı sultanı ve halife olan Mehmed Vahideddin, Kemalistlere cephe alarak sultanlığı ve hilafetin tüm karizmasını yitirmiş, ulemadan zevat nezdinde dahi "herif" olmuştu. Anderson'ın teorik izdüşümünü Türk/Osmanlı tarihinin bu gibi sefahatinde izlemek fevkalade öğretici oldu hepimiz için.

"KAPİTALİST YAYINCILIK" TARTIŞMALARI

Anderson'ın en önemli katkılarından biri de 16. yüzyıldan itibaren

Ulusal kimliğin oluşmasında kritik bir rol oynayan bu mahalli "iktidar dilleri", Anderson'ın deyişiyle, "Yeni hayal edilen ulusal toplulukların hayal edilebilirliğine asıl olumlu etkide bulunan, yeni bir üretim ve üretim ilişkileri sistemi (kapitalizm), bir iletişim teknolojisi (matbaa) ve insanlığın mahkûm olduğu dilsel çeşitlilik arasındaki, belki de rastlantısal ama altüst edici etkileşimdi".¹⁰

İktidar dillerinin ulusal kimlik oluşturmalarının kaçınılmaz bir yan ürünü ise egemen iktidar dilinin dışındaki dillerin marjinalleşmesi oldu: "Diğer yandan... devlet dili olarak benimsenmiş olan halk dilleri giderek artan bir güç ve statü kazanıyordu. Örneğin İngilizce Galceyi İrlanda'nın çoğu bölgesinden dışarı iteledi, Fransızca Brötonçayı duvara sıkıştırdı ve Kastilyaca Katalancayı marjinalliğe indirgedi."¹¹ Bilmem burada TC deneyiminde Kürtçenin akıbetini hatırlatmama gerek var mı?

Matbaa teknolojisinin bir diğer önemli etkisi ise milli dillerin yeknesak hale gelmesi olmuştur. Zira elyazması bir eser her kopyalanışında kâtip hatası veya bilinçli çarpıtmalardan ötürü tahrifata uğrarken, basılı kitapların

mesajlarını nesilden nesile aktarmaları mümkün kılındı: "Kapitalist yayıncılık dile yeni bir sabitlik kazandı. Bu sabitlik, uzun vadede, öznel millet kavramları için son derece merkezi bir rol oynayan kadimlik fikrinin inşa edilmesine katkıda bulundu."¹²

Boğaziçi'ndeki derslerde bizler bu "kadimlik" yaratısının ve kurgusunun Türk milliyetçiliğine ne kadar —tabiri caizse— "cuk oturduğunu" gördük. Hele 1928 Harf Devrimi (İngilizceye vurunca tuhaflik daha da belirginleşiyor, "Alphabet Revolution") sonrası TDK etrafında yaratılan Güneş Dil Teorisi efsanesi bir kez daha laboratuvar metaforunun ne denli geçerli olduğunu ortaya koyuyordu.

Anderson'ın kitabının ikinci baskısına dahil ettiği en önemli bölümü kanımca "Nüfus Sayımı, Harita ve Müze" bölümüdür. Bu üç aracın sömürgeci güçlerce topluma nasıl derinlemesine nüfuz etmek üzere kullanıldığını irdeleyen Anderson'ın öznesi her ne kadar uzmanlık alanı olan Uzakdoğu ülkeleri ise de kurduğu model evrenseldir:

"1850'lerden sonra sömürge otoriteleri bir kavramsal şebekeler: labirentine göre ve herhangi bir doğrudan mali ya da askeri amaç gütmeksizin, üstelik eskilerin hep ihmal ettikleri kadın ve çocukları da dahil ederek nüfusu saymak için giderek daha gelişkin idari araçlar kullanmaya başladılar."¹³

Model gene oldukça tanıdık: Osmanlı'da da ilk modern nüfus sayımları 1880'li yıllarda başlatılmış, bu uygulamayla askere alma ve vergilendirmeden öte adeta toplumun fotoğrafını çekme hedefi güdülmüştür. Anderson'ın Uzakdoğu ülkelerinde bu sömürgeci hedeflere direniş, dini direnç noktalarından (Müslüman ve Budist) kaynaklanmıştır. Gene maalesef fazlasıyla tanıdık: İttihatçılar Anadolu'da yaşayan halkların (özellikle Ermeni ve Kürtlerin) sayılmasını toplum mühendisliği ve sonra da soykırım ön hazırlığı olarak kullandılar.

İktidarı ellerinde tutanların güçlerini meşrulaştırmak üzere seferber ettikleri bir diğer araç ise haritaydı. Anderson emperyalist devletlerin (özellikle Britanya'nın) nasıl dünya haritasını renk kodlamasıyla adeta parsellediklerini anlatır (Britanya kolonileri pembe/kırmızı, Fransa mavi, Hollanda sarı/kahverengi vb.) Benzer bir biçimde, bu mirası devralan ulus-devletler de milli haritalarını bir "milli ikonaya" dönüştürmekte gecikmez:

"Bu şekliyle harita sonsuz bir yenden üretilebilirlikle, afişlere, resmi damgalara, antetli kâğıtlara, dergi ve ders kitabı kapaklarına, masa örtüleri ve otel duvarlarına aktarılabılır bir diziye katılmış oluyordu."¹⁴

Bir kez daha sevgili laboratuvarımıza geri dönelim: Türk bayrağı haritasıyla donatılmış taksiler, bayrak kanununu açıkça ihlal eden kalpaklı Mustafa Kemal resmiyle müzeyyen Türk bayrakları ve haritalar, Kıbrıs'ı kırmızıya boyayan ve Musul'u da Türkiye'nin parçası gösteren milliyetçi haritalar ilanihaye... Buna karşın Suriye'de (Suriye'den ne kaldıysa...) okullarda tedrisatta kullanılan haritalarda Hatay halen Suriye'nin parçası olarak gösterilmekte.

Anderson'ın incelediği güç içselleştirme ve meşrulaştırma aygıtlarının üçüncüsü ise müzeler. "Çünkü müzeler de, müzeleştirilen hayal gücü de köklü bir şekilde siyasaldır."¹⁵

Eski Topkapı otogarının arsasına kurulan "Panorama 1453" zavallılığının servetlere mal olan şovenizm banyosu bunun en iyi göstergelerinden değil mi? Bir diğer örnek ise Çanakkale Savaşları'nın anısının yeni ve daha milli bir kisveye büründürülmesi amacıyla Gelibolu'da kurulan Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi.

Ancak tüm büyük düşünürler gibi, Anderson'ın teorisi ve modeli de eleştiriye açıktır. Benedict Anderson, eski dünya dinlerine olağanüstü güçlerini ve meşruiyetlerini, özellikle de kendi deyimiyle "hakikat dilinde ustalaşma" yoluyla verenin, dine döndürme ve bünyesinde eritme gücü olduğunu söyler:

"Hakikat dilleri olarak da, milliyetçiliğe büyük ölçüde yabancı bir eğilime, 'başkalarını kendi dinlerine döndürerek kazanma' eğilimine sahiptirler. Dönmekten kastettiğim, şu ya da bu dinsel görüşlerin benimsenmesinden çok, simyevi bir soğurulma. Bu süreç içinde eskiden barbar olanlar 'Orta Krallık' olur, Atlas Dağları İslamiyeti olur, Ilongo Hıristiyanlığı olur. İnsan varlığının bütün tabiatı kutsallık bakımından işlenebilir. ... Nihayetinde, kutsal dil aracılığıyla dinden dönme olanağı sayesinde, bir 'İngiliz' Papa, bir 'Mançu' da Göğün Oğlu olabilmiştir."¹⁶

İşte bu noktada, Anderson'la aynı düşüncede değilim; dinden dönme hiç de "büyük ölçüde milliyetçiliğe yabancı" değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman içinde dinden dönme vakaları araştırıldığında, çok farklı bir evrimle karşılaşılıyor. Milliyetçiliğin yayılmasıyla din sönümlenmiyor, daha ziyade ihtida ve irtidat yoluyla milliyetçiliğin boyunduruğu altına giriyor. Daha önceki yüzyıllarda, 16., 17., hatta 18. yüzyılda, ihtida, yani İslam dinine girmek, arzu edilmeyen bir gelişme olarak görülürdü. Papazlar ve cemaatin başka üyeleri buna kötü gözle bakardı, çünkü ihtida yüzünden sayıları azalıyor, moralleri bozuluyordu. Ama 19. yüzyıla geldiğimizde, dini kimlik ile milli kimlik arasında o kadar sıkı bir bağlantı vardı ki Müslümanlığı kabul etmek ve 1844'ten sonra Müslümanlıktan Hıristiyanlığa



geçme olasılığı, bir kimlik yitimi, başka bir deyişle korkunç bir felaketin, yani ulussuzlaşmanın habercisi olarak görülmekteydi. Bireysel olarak kınanacak bir eylem değil, bütün cemaatin aşağılanması, kendi bilincine sahip bir gruba yöneltilmiş bir tehdit ve hakaret olarak algılanıyordu.

Benim derslerde ve daha sonraki tartışmalarda getirdiğim başlıca eleştirisi şu biçimde özetlenebilir: Evet, Anderson ve milliyetçiliği eleştiren diğer teorisyenler muhtelif veçhelerden gayet sık ve yetkin biçimlerde milliyetçiliğin ne kadar kof, uydurulmuş, hayal edilmiş, içi boş ve yırtıcı bir ideoloji (hatta bazılarının göre ideoloji bile değil) olduğunu gösterdi. Ancak halen ortalıkta duran devasa bir gerçeklik var, o da şu: Milliyetçilik ve onun yarattığı devlet şekli olan ulus-devlet, dünya konjonktürünü belirlemeye devam ediyor ve daha uzunca bir süre de edeceğe benziyor.

SELİM DERİNGİL
LEBANESE AMERICAN UNIVERSITY
(LÜBNAN AMERIKAN ÜNİVERSİTESİ)

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.

DİPNOTLAR

- 1 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 1993).
- 2 Anderson, *age*, s. 17.
- 3 *Age*, s. 162.
- 4 *Age*, s. 20. Vurgular orijinal metne ait.
- 5 Aynı yerde.
- 6 *Age*, s. 21. Vurgular orijinal metne ait.

- 7 *Age*, s. 101.
- 8 Aynı yerde. Vurgular orijinal metne ait.
- 9 *Age*, s. 60.
- 10 *Age*, s. 58.
- 11 *Age*, s. 94.
- 12 *Age*, s. 60.
- 13 *Age*, s. 188.
- 14 *Age*, s. 195.
- 15 *Age*, s. 198.
- 16 *Age*, s. 29. "Orta Krallık" Çin İmparatorluğu'nun

unvanıydı. Atlas Dağları İslamiyeti, Kuzey Afrika'da Berber kabilelerinin İslamlaşma sürecine gönderme yapıyor. Ilongo Hıristiyanlığı Afrika'da Hıristiyanlığı benimseyen kabilelere atıfır. İlk ve tek İngiliz papası 1154-1159 yılları arasında papa olan Nicholas Brakespear'dır. Mançular Orta Asya'da yaşayan Juchen kabileleriydi; 1664'te Çin'i fethettikten sonra "Mançu" adını aldılar. "Göğün Oğlu" Çin İmparatorunun unvanıydı.